

ตอนที่ 50 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 4 : ปุคคลบัญญัติ (Puggalapaññatti) บุคคลประเภทต่าง ๆ และการพัฒนาจากปุถุชนสู่ อริยบุคคล

ตอนที่ 49 เราเริ่มศึกษา ปุคคลบัญญัติ และเข้าใจหลักสำคัญว่า คำว่า “บุคคล” เป็นภาษาบัญญัติที่ใช้สื่อสาร โดยไม่จำเป็นต้องหมายถึงตัวตนถาวร

ตอนที่ 50 เราจะลงลึกเรื่องการจำแนกบุคคล เพื่อให้เห็นว่า คนแตกต่างกันตามคุณธรรม ปัญญา กิเลส และระดับการปฏิบัติ และจุดหมายของการจำแนกไม่ใช่เพื่อจัดอันดับว่าใครสูงกว่าใคร แต่เพื่อรู้ว่าควรพัฒนาธรรมอะไรต่อไป

1. ทำไมคนจึงแตกต่างกัน

คนสองคนฟังธรรมเรื่องเดียวกัน คนหนึ่งเข้าใจทันที อีกคนต้องฟังหลายครั้ง คนหนึ่งถูกตำหนิแล้วมีสติ อีกคนโกรธทันที คนหนึ่งเห็นความไม่เที่ยงแล้วคลายความยึดมั่น อีกคนเข้าใจเพียงทางความคิด ความแตกต่างเหล่านี้เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัย เช่น

- การอบรมที่ผ่านมา
- กุศลและอกุศล
- ศรัทธา
- วิริยะ
- สติ
- สมาธิ
- ปัญญา

จึงต้องมีวิธีสอนที่เหมาะสมกับบุคคล

2. การจำแนกบุคคลเป็นหมวด

ปุคคลบัญญัติมีลักษณะพิเศษ คือจำแนกบุคคลตามจำนวน ตั้งแต่ บุคคล 1 ประเภท → 2 → 3 → 4 → 5 → 6 → 7 → 8 → 9 → 10 แต่สาระไม่ได้อยู่ที่การจำตัวเลขทั้งหมด สาระคือมนุษย์มีคุณสมบัติและระดับการพัฒนาต่างกัน

3. บุคคลที่ยังต้องศึกษา

ในทางปฏิบัติ เราสามารถเข้าใจบุคคลกลุ่มใหญ่ได้ว่า **เสขบุคคล**

เสขะ (Sekha) หมายถึงผู้ยังต้องศึกษาและฝึกต่อ โดยทั่วไปหมายถึงพระอริยบุคคลตั้งแต่ผู้ดำรงในโสดาปัตติมารค จนถึงผู้ดำรงในอรหัตมารค ซึ่งยังมีกิจในการละกิเลสให้สมบูรณ์

4. อเสขบุคคล

อเสขะ (Aseka) หมายถึง ผู้ไม่ต้องศึกษาเพื่อการละกิเลสต่อไปอีก คือ พระอรหันต์ผู้บรรลุนิพพาน เพราะกิจที่ต้องทำเพื่อความหลุดพ้นได้เสร็จสิ้นแล้ว จึงกล่าวได้ว่า เสขะ – ยังฝึกเพื่อความหลุดพ้นต่อ อเสขะ - เสร็จกิจแห่งการฝึกเพื่อความหลุดพ้น

5. บุคคลตามกำลังของศรัทธาและปัญญา

ผู้ปฏิบัติไม่ได้มีลักษณะเหมือนกันทั้งหมด บางคนเด่นด้าน ศรัทธา บางคนเด่นด้าน ปัญญา จึงมีการจำแนกบุคคลในพระพุทธศาสนา เช่น ลัทธานุสारी ค- ผู้ดำเนินไปด้วยศรัทธา ธรรมานุสारी – ผู้ดำเนินไปด้วยความเข้าใจธรรม และเมื่อบรรลุนิพพานแล้ว ยังมีการจำแนกตามลักษณะเด่นของอินทรีย์และการหลุดพ้นอีกหลายประเภท

6. ศรัทธากับปัญญาต้องสมดุล

ถ้ามีศรัทธามากแต่ขาดปัญญา อาจเชื่อโดยไม่พิจารณา ถ้ามีปัญญาเชิงคิดมาก แต่ขาดศรัทธา อาจวิเคราะห์ไปเรื่อย ๆ แต่ไม่ลงมือปฏิบัติ ดังนั้นแนวทางที่ดีคือ ศรัทธาสนับสนุนการปฏิบัติ และปัญญาตรวจสอบความถูกต้อง

7. บุคคลตามความเร็วในการเข้าใจธรรม

บุคคลยังแตกต่างกันตามความสามารถในการเรียนรู้ บางคนฟังเพียงหัวข้อ ก็เข้าใจเนื้อหาต่อได้ บางคนต้องอธิบายโดยละเอียด บางคนต้องใช้ตัวอย่างหลายครั้ง บางคนต้องศึกษาและฝึกฝนเป็นเวลานาน หลักนี้สอนสิ่งสำคัญว่า อย่าใช้วิธีสอนแบบเดียวกับทุกคน

8. อุปมาเหมือนดอกบัว

พระพุทธศาสนามีอุปมาเรื่องดอกบัวที่อยู่ในระดับต่าง ๆ บางดอก พ้นน้ำแล้ว พร้อมจะบาน บางดอกอยู่ใต้น้ำ บางดอกยังอยู่ใต้น้ำ เปรียบกับบุคคลที่มีความพร้อมในการเข้าใจธรรมแตกต่างกัน จึงต้องอาศัย เวลา วิธีสอน และเหตุปัจจัยที่เหมาะสม

9. ปุณฺณกับกัลยาณปุณฺณ

ปุณฺณยังไม่ได้บรรลุนิพพาน แต่ไม่ได้หมายความว่าปุณฺณทุกคนมีการดำเนินชีวิตเหมือนกัน

ผู้ที่

- มีศรัทธา
- รักษาศีล
- ศึกษาธรรม

- เจริญสมาธิ
- เจริญวิปัสสนา

กำลังสร้างเหตุเพื่อพัฒนาปัญญา จึงควรให้ความสำคัญกับ **ทิศทางของการพัฒนา** มากกว่าการติดป้ายเรียกตนเอง

10. จากปุถุชนสู่พระโสดาบัน

จุดเปลี่ยนสำคัญไม่ได้เกิดจากการเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย การมีชื่อทางศาสนา หรือการศึกษาหนังสือจำนวนมาก แต่เกิดเมื่อ **อริยมรรคเกิดขึ้น** และสามารถประหาณกิเลสตามระดับ นั้นสำหรับพระโสดาบัน คือการละสังโยชน์ 3 เบื้องต้น

11. จากโสดาบันสู่สกทาคามี

เมื่อปัญญาและการปฏิบัติพัฒนาต่อ กามราคะและภริยะ เบาลงลง จึงเป็นระดับของพระสกทาคามี

12. จากสกทาคามีสู่อานาคามี

เมื่อปัญญาพัฒนาถึงขั้นละ กามราคะ และภริยะ ได้โดยเด็ดขาด จึงเป็น พระอนาคามีสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ถูกละแล้ว

13. จากอนาคามีสู่อรหันต์

ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง ได้แก่

1. รูปราคะ
2. อรูปราคะ
3. มานะ
4. อุทธัจจะ
5. อวิชชา

เมื่ออรหัตมรรคเกิด สังโยชน์ที่เหลือทั้งหมดถูกละ จึงถึงอรหัตผล

14. พระอรหันต์ไม่ได้หมายถึง “ตัวตนสมบูรณ์แบบ”

ต้องระวังการใช้ภาษา พระอรหันต์ไม่ได้หมายถึง “ตัวเราได้รับการพัฒนาจนเป็นตัวตนที่สมบูรณ์ที่สุด” แต่ตรงกันข้าม ความยึดมั่นในตัวตน และกิเลสที่เป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายถูกละโดยสมบูรณ์

15. เส้นทางการพัฒนา

มองภาพรวมได้ดังนี้

ปุณฺณ

ศึกษาและพึงธรรม

สัมมาทิฐิ

รักษาศีล

เจริญสมาธิ

เจริญสติ

วิปัสสนาปัญญา

โสดาปัตติมรรค-ผล

สกทาคามีมรรค-ผล

อนาคามีมรรค-ผล

อรหัตมรรค-ผล

สันนิเลศที่เป็นเหตุแห่งทุกข์

16. อย่ารีบถามว่า “เราเป็นขั้นไหน”

นี่เป็นหลักปฏิบัติที่มีประโยชน์มาก แทนที่จะถามว่า “เราบรรลุอะไรแล้ว?” ควรถามว่า โสภะลดลงหรือไม่? โทสะลดลงหรือไม่? ความเห็นผิดลดลงหรือไม่? สติเพิ่มขึ้นหรือไม่? ปัญญาเห็นความไม่เที่ยงชัดขึ้นหรือไม่? คำถามเหล่านี้ช่วยให้การปฏิบัติอยู่กับเหตุที่ควรพัฒนา

17. การเปรียบเทียบกับผู้อื่น

ถ้าเรียนบุคคลบัญญัติแล้วคิดว่า “เราอยู่ระดับสูงกว่าเขา” นั้นอาจกลายเป็น **มานะ** แต่ถ้าเรียนแล้วคิดว่า “คนมีพื้นฐานต่างกัน เราควรช่วยเขาด้วยวิธีที่เหมาะสม” ความรู้นั้นกลับกลายเป็น **เมตตาและปัญญา**

18. ประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระธรรม

หลักบุคคลบัญญัติมีประโยชน์มากในการสอนธรรม ผู้เริ่มต้น อาจเริ่มจาก **ทำดี ละชั่ว ทำใจให้ผ่องใส** ผู้สนใจสมาธิ อาจเริ่มจาก **สติและลมหายใจ** ผู้ศึกษาลึกขึ้น อาจเรียน **ขันธ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท** ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาอาจเน้น **การรู้รูปนามและไตรลักษณ์** ธรรมเดียวกันจึงสามารถนำเสนอหลายระดับ

19. หัวใจของบุคคลบัญญัติ

แม้คำภีร์นี้จะกล่าวถึง **บุคคล** จำนวนมาก แต่ต้องไม่ลืมหลักจากธาตุกถา สิ่งที่เราเรียกว่า **บุคคล** ยังคงเป็นกระแสดของ **ขันธ 5** ที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย การบัญญัติบุคคลมีไว้เพื่อ **การสื่อสารและการสอน** ไม่ใช่เพื่อสร้างทฤษฎีเรื่องอัตตถาวร

20. สมมติและปรมาัตถ์ต้องใช้ให้ถูกระดับ

เมื่อทำงานในชีวิตประจำวัน พูดว่า “คุณช่วยผมได้ไหม?” ได้ตามปกติ ไม่จำเป็นต้องพูดว่า “ขันธทั้งห้าของท่านช่วยขันธทั้งห้าของข้าพเจ้าได้หรือไม่?” เพราะจะสื่อสารกันยาก ภาษาสมมติมีประโยชน์ แต่ปัญญาต้องรู้ว่า **สิ่งที่บัญญัติขึ้นนั้นไม่ใช่อัตตถาวร**

21. สิ่งที่ควรนำไปปฏิบัติ

เมื่อพบคนที่ โกรธง่าย อย่ารีบตัดสินว่า “เขาเป็นคนไม่ดี” แต่พิจารณาว่า “ขณะนี้โทสะมีกำลัง” เมื่อพบคนที่เรียนช้า อย่ารีบคิดว่า “เขาไม่มีความสามารถ” แต่อาจต้อง **เปลี่ยนวิธีอธิบาย** นี่คือการใช้ความเข้าใจเรื่องความแตกต่างของบุคคลด้วยเมตตา

22. จากการจำแนกบุคคลสู่การละกิเลส

ท้ายที่สุด ไม่ว่าเราจะเรียกบุคคลว่าอะไร คำถามสำคัญยังคงเป็น **ทุกข์เกิดอย่างไร? กิเลสอะไรเป็นเหตุ? จะละเหตุเหล่านั้นอย่างไร?** ดังนั้นบุคคลบัญญัติจึงต้องกลับเข้าสู่ **อริยสัจ 4** เสมอ

ข้อคิดสำคัญ

คนไม่ได้ต่างกันเพื่อให้เราแบ่งว่าใครดีกว่าใคร แต่ต่างกันเพื่อให้เราเข้าใจว่าแต่ละคนต้องอาศัย **เหตุ วิธี และเวลา** ที่เหมาะสมในการพัฒนา และสำหรับตัวเราเอง อย่าสนใจเพียงว่าเราอยู่

ระดับใด แต่ให้สนใจว่ากิเลสกำลังลดลงหรือเพิ่มขึ้น นี่คือการใช้ปุคคลบัญญัติให้เกิดประโยชน์ต่อการปฏิบัติ

สรุปตอนที่ 50

ปุคคลบัญญัติ แสดงการจำแนกบุคคลหลายประเภท ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 เพื่อแสดงความแตกต่างด้านคุณธรรม ความสามารถ และระดับการปฏิบัติ หัวใจสำคัญคือ บุคคลต่างกัน → วิธีฝึกอาจต่างกัน → แต่เป้าหมายคือการลดและละกิเลส เส้นทางสำคัญคือ ปุณฺณ → โสดาบัน → สกทาคามี → อนาคามี → อรหนต์ โดยไม่ได้เปลี่ยนเพราะชื่อหรือตำแหน่ง แต่เปลี่ยนเพราะ ปัญญาเจริญขึ้น และกิเลสถูกละตามลำดับ

ตอนที่ 51 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 5 : กถาวัตถุ (Kathāvatthu) การวินิจฉัยข้อถกเถียงทางพระธรรมด้วยเหตุผล

ตอนที่ 50 เราได้จบสาระหลักของ **คัมภีร์ที่ 4 ปุคคลบัญญัติ** ซึ่งอธิบายการบัญญัติบุคคลประเภทต่าง ๆ โดยไม่ขัดกับหลักอนัตตา

ตอนที่ 51 เราเข้าสู่ **คัมภีร์ที่ 5 - กถาวัตถุ**

คัมภีร์นี้แตกต่างจากคัมภีร์ก่อน ๆ อย่างเห็นได้ชัด เพราะใช้รูปแบบ ถาม-ตอบและการโต้แย้งอย่างเป็นระบบ เพื่อพิจารณาความเห็นทางธรรม หัวใจไม่ใช่การเอาชนะกัน แต่คือ ตรวจสอบความเห็น ว่า เมื่อนำไปพิจารณาอย่างเป็นเหตุเป็นผลแล้ว สอดคล้องกับหลักธรรมและนำไปสู่ข้อสรุปที่ยอมรับได้หรือไม่

1. กถาวัตถุ คืออะไร

คำว่า **กถา (Kathā)** หมายถึง การกล่าว การสนทนา หรือการอภิปราย

วัตถุ (Vatthu) หมายถึง เรื่องหรือหัวข้อ

จึงหมายถึง หัวข้อแห่งการอภิปรายหรือข้อถกเถียงทางธรรม คัมภีร์นี้จัดเป็น **คัมภีร์ที่ 5 ของพระอภิธรรมปิฎก**

2. ลักษณะพิเศษของกถาวัตถุ

คัมภีร์ก่อนหน้าเน้น

- จำแนกจิตและธรรม

- แจกแจงหมวดกรรม
- วิเคราะห์ชั้น ๓ อย่างละเอียด
- จำแนกบุคคล

แต่ถ้าเราถามว่า เมื่อมีคนเสนอความเห็นอย่างหนึ่ง เราจะตรวจสอบอย่างไรว่าความเห็นนั้นตั้งอยู่ได้หรือไม่? จึงใช้การตั้งคำถามต่อเนื่องเพื่อเปิดเผยผลที่ตามมาจากความเห็นนั้น

3. ภูมิหลังของกถาวัตถุ

ตามคัมภีร์อรรถกถาเถรวาท กถาวัตถุมีความเกี่ยวข้องกับ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ และการสังคายนาครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

คัมภีร์นี้รวบรวมประเด็นข้อถกเถียงจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับความเห็นของสำนักพระพุทธศาสนาในยุคโบราณ แต่เนื้อหาหลักไม่ได้มุ่งเล่าประวัติศาสตร์ หากมุ่ง ตรวจสอบข้อเสนอทางธรรมด้วยวิธีถาม-ตอบ

4. ตัวอย่างคำถามสำคัญ

“บุคคลมีอยู่จริงหรือไม่?” หลังจากเราเพิ่งศึกษาบุคคลบัญญัติ คำถามนี้จึงเหมาะสมมาก เราเรียกได้ว่า นาย ก. พระภิกษุ พระโสดาบัน พระอรหันต์ แต่คำถามคือ มี “บุคคล” ที่เป็นสภาวะถาวรแยกออกจากชั้น 5 จริงหรือไม่? ในแนววิเคราะห์ของเถรวาท คำตอบคือ บุคคลมีในฐานะบัญญัติ แต่ไม่พบอัตตาถาวรเป็นปรมัตถธรรมแยกต่างหากจากธรรมที่ประกอบกัน

5. ถ้าบอกว่ามี “บุคคลถาวร” จะเกิดปัญหาอะไร

สมมติเราบอกว่า “มีตัวตนแท้ ๆ อยู่ภายในชั้น ๓” กถาวัตถุจะใช้คำถามตรวจสอบ เช่น ตัวตนนั้นเป็น รูปหรือไม่? ถ้าไม่ใช่ เป็น เวทนาหรือไม่? เป็น สัญญาหรือไม่? เป็น สังขารหรือไม่? เป็น วิญญาณหรือไม่?

ถ้าไม่ใช่ทั้งหมด แล้วตัวตนนั้นอยู่ตรงไหน และเรารู้จักมันด้วยอะไร? วิธีนี้ทำให้ผู้ศึกษาต้องตรวจสอบความหมายของสิ่งที่ตนกำลังยืนยัน

6. นี่ไม่ใช่การปฏิเสธบุคคลในชีวิตประจำวัน

เรายังพูดได้ว่า “พระภิกษุเดินมา” “เด็กกำลังเรียน” “คุณแม่กำลังทำอาหาร” ไม่มีปัญหา นี่คือภาษาสมมติ แต่เมื่อวิเคราะห์ระดับสภาวธรรม ต้องไม่เพิ่ม อัตตาถาวรเข้าไปเหนือชั้นที่เกิดดับตามเหตุปัจจัย

7. วิธีคิดแบบกถาวัตถุ

สามารถย่อเป็น 4 ขั้นได้

ขั้นที่ 1 - ตั้งข้อเสนอ

“สิ่งนี้เป็นจริงหรือไม่?”

ขั้นที่ 2 - ถามความหมาย

“ถ้าจริง หมายถึงอะไร?”

ขั้นที่ 3 - ตรวจสอบผลที่ตามมา

“ถ้ายอมรับข้อนี้ ต้องยอมรับข้ออื่นด้วยหรือไม่?”

ขั้นที่ 4 - ตรวจสอบความสอดคล้อง

“ข้อสรุปนั้นขัดกับหลักธรรมที่ยอมรับอยู่หรือไม่?”

นี่เป็นวิธีฝึกความคิดอย่างเป็นระบบ

8. ตัวอย่างเรื่องพระอรหันต์

มีข้อถกเถียงในพระพุทธศาสนาว่า โภราณเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระอรหันต์ เช่น พระอรหันต์สามารถเสื่อมจากอรรถผลได้หรือไม่? ในแนวเถรวาท การละกิเลสด้วยอรัญญธรรมเป็นการประหามกิเลสอย่างเด็ดขาด ดังนั้น กิเลสที่ถูกอรัญญธรรมประหามแล้วไม่กลับเกิดขึ้นอีก

9. การข่มกิเลสกับการละกิเลสต่างกัน

จุดนี้สำคัญมาก ผู้ได้สมาธิสูง อาจทำให้กิเลสสงบชั่วคราว เรียกว่าโดยหลักทั่วไปว่า การข่มไว้ แต่เมื่อเหตุสนับสนุนกลับมา กิเลสอาจเกิดได้อีก ส่วนการละด้วย อริยมรรค เป็นการประหามตามระดับกิเลสที่ถูกมรรคนั้นละแล้ว ไม่กลับมาเกิดในระดับที่ถูกประหามนั้นอีก

10. ความสงบจึงไม่เท่ากับความหลุดพ้น

คนหนึ่งเข้าสมาธิ จิตสงบมาก ไม่มีความโกรธในขณะนั้น ไม่ได้หมายความว่า โทสะถูกถอนรากทั้งหมดแล้ว เมื่อออกจากสมาธิ หากเหตุพร้อม โทสะอาจกลับเกิด จึงต้องแยกกิเลสสงบชั่วคราว ออกจากกิเลสถูกประหามด้วยมรรค

11. อีกประเด็นหนึ่ง : ทุกสิ่งมีอยู่ตลอดเวลาหรือไม่

ข้อถกเถียงสำคัญในพระพุทธศาสนาว่า ดัชนีเกี่ยวข้องกับ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ธรรมในอดีตยัง “มีอยู่” ในความหมายเดียวกับธรรมปัจจุบันหรือไม่? ธรรมอนาคตมีอยู่แล้วหรือไม่? การวิเคราะห์ เช่นนี้เกี่ยวข้องกับความเข้าใจเรื่อง การเกิดและดับของสภาวะธรรม

12. ความสำคัญของปัจจุบัน

ในแนวพระอภิธรรมเถรวาท สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ย่อมมี

การเกิด

การดำรงตามลักษณะชั่วขณะ

การดับ

อดีตไม่ใช่ปัจจุบัน อนาคตยังไม่เกิดเป็นธรรมปัจจุบัน จึงต้องระวังไม่สร้างความคิดว่า “ทุกสิ่งดำรงอยู่ถาวร เพียงแต่ย้ายจากอดีตมาปัจจุบันและอนาคต”

13. กถาวัตถุกับกรรม

เมื่อกล่าวว่าไม่มีอัตตาถาวร อาจมีคนถามว่า “ถ้าไม่มีตัวตน แล้วใครรับผลกรรม?” คำถามนี้สำคัญมาก พระพุทธศาสนาอธิบายด้วย ความต่อเนื่องแห่งเหตุปัจจัย ไม่จำเป็นต้องมีตัวตนถาวรเพื่อให้กรรมมีผล

14. ตัวอย่างเมล็ดกับต้นไม้อ่อน

เมล็ดหนึ่ง

งอกเป็นต้นอ่อน

โตเป็นต้นไม้

ต้นไม้ไม่ใช่ เมล็ดเดิม แต่ก็ไม่ได้ ไม่มีความสัมพันธ์กับเมล็ด ต้นไม้เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยจากกระบวนการก่อนหน้านี้ เช่นเดียวกันกระแสของจิตและรูปดำเนินต่อไปตามเหตุปัจจัย

15. “ไม่ใช่คนเดิมทั้งหมด และไม่ใช่คนอื่นโดยสิ้นเชิง”

นี้ช่วยให้เข้าใจเรื่องกรรมได้ดี เด็กเมื่อ 5 ขวบ กับคนเดียวกันเมื่ออายุ 50 ปี ร่างกายเปลี่ยน ความคิดเปลี่ยน ความจำเปลี่ยน แต่มีความต่อเนื่องทางเหตุปัจจัย จึงสามารถพูดในภาษาสมมติว่า เป็นบุคคลเดียวกัน โดยไม่จำเป็นต้องสมมติอัตตาถาวรที่ไม่เปลี่ยนแปลง

16. กรรมทำงานผ่านเหตุปัจจัย

เมื่อมีเจตนากระทำความกรรม ย่อมเป็นเหตุปัจจัยในกระแสธรรม เมื่อปัจจัยเหมาะสม ผลสามารถเกิดขึ้น ดังนั้นหลัก อนัตตา ไม่ได้ทำลายหลักกรรม แต่กลับทำให้เห็นว่ากรรมดำเนินไปตาม เหตุและปัจจัย

17. การตั้งคำถามไม่ใช่สิ่งผิด

กถาวัตถุแสดงให้เห็นว่า การถามคำถามทางธรรม ไม่ใช่เรื่องเสียหาย ตรงกันข้าม คำถามที่ดีสามารถช่วย **ทำให้ความเข้าใจชัดขึ้น** แต่การถามควรมุ่งสู่

- ความจริง
- ความเข้าใจ
- การลดความเห็นผิด

ไม่ใช่เพียงเพื่อเอาชนะกัน

18. วิธีนำกถาวัตถุมาใช้ในชีวิต

เมื่อเราเชื่ออะไรบางอย่าง ลองถามตัวเองว่า “เรารู้จากอะไร?” “คำนี้หมายถึงอะไร?” “ถ้าเป็นจริงจะมีผลตามมาอย่างไร?” “ขัดกับสิ่งที่เรายอมรับอยู่หรือไม่?” “สิ่งนี้ช่วยลดโลภะ โทสะ โมหะหรือไม่?” นี่คือการนำวิธีคิดเชิงวิเคราะห์มาใช้

19. ระวัง “ความเห็นของฉัน”

บางครั้ง เราไม่ได้ปกป้อง **ความจริง** แต่กำลังปกป้อง “**ความคิดเห็นของฉัน**” เมื่อมีคำว่า “**ของฉัน**” เข้ามามานะและทฤษฎีอาจทำงานร่วมกัน การศึกษาธรรมจึงต้องกล้ายอมรับว่า “**สิ่งที่เราเคยเข้าใจอาจต้องแก้ไข**”

20. ปัญญาไม่ได้กลัวการตรวจสอบ

ธรรมที่ถูกต้อง ไม่จำเป็นต้องอาศัยความโกรธเพื่อปกป้อง การอภิปรายที่ดีจึงประกอบด้วย **เหตุผล + สติ + เมตตา + ความพร้อมที่จะตรวจสอบตนเอง** นี่เป็นบทเรียนจากกถาวัตถุที่สามารถนำมาใช้ได้แม้ในโลกปัจจุบัน

21. จากความเห็นสู่ความเห็นชอบ

ในอริยมรรคมีองค์ 8 องค์แรกคือ **สัมมาทิฐิ – ความเห็นชอบ** เพราะถ้าเริ่มต้นด้วยความเห็นผิด การคิด การพูด และการปฏิบัติ ก็อาจดำเนินไปผิดทิศทาง การตรวจสอบทิฐิจึงมีความสำคัญอย่างมาก

22. กถาวัตถุกับการปฏิบัติ

การปฏิบัติไม่ได้หมายความว่า “ไม่ต้องคิดอะไรเลย” ก่อนปฏิบัติ เราต้องมีความเข้าใจทิศทางที่ถูกต้อง จากนั้นจึง

ศึกษา

23. ข้อคิดสำคัญ

จุดประสงค์ของการอภิปรายธรรม ไม่ใช่ทำให้ “ฉันทะ” แต่ทำให้ “ความเห็นผิดลดลง” ถ้าเถียงชนะ แต่มานะเพิ่ม โทสะเพิ่ม ความยึดมั่นเพิ่ม การสนทนานั้นอาจไม่ได้ช่วยการพ้นทุกข์ แต่ถ้าสนทนาแล้ว เข้าใจมากขึ้น ยึดมั่นน้อยลง เห็นเหตุผลชัดขึ้น และเคารพความจริงมากขึ้น การสนทนานั้นย่อมมีประโยชน์

สรุปตอนที่ 51

กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่ 5 แห่งพระอภิธรรมปิฎก ใช้วิธี ถาม-ตอบและโต้แย้งอย่างเป็นระบบ เพื่อตรวจสอบข้อคิดเห็นทางธรรม ประเด็นสำคัญที่เราเริ่มศึกษา ได้แก่

- บุคคลกับหลักอนัตตา
- คุณสมบัติของพระอริยบุคคล
- การละกิเลสกับการข่มกิเลส
- อดีต ปัจจุบัน และอนาคต
- กรรมกับความต่อเนื่องของเหตุปัจจัย

หัวใจคือ ตั้งคำถาม → กำหนดความหมาย → ตรวจสอบเหตุผล → ดูผลที่ตามมา → เทียบกับหลักธรรม และต้องไม่ลืมว่า การอภิปรายธรรมมีเป้าหมายเพื่อกำจัดความเห็นผิด ไม่ใช่เพื่อเอาชนะบุคคล

ตอนที่ 52 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 5 : กถาวัตถุ (Kathāvatthu) ประเด็นข้อถกเถียงสำคัญ และการตรวจสอบความเห็นให้ตรงตามพระธรรม

ตอนที่ 51 เราเริ่มศึกษา กถาวัตถุ และเห็นลักษณะเด่นของคัมภีร์นี้ คือการใช้ คำถาม-คำตอบและเหตุผล เพื่อตรวจสอบความเห็นทางธรรม

ตอนที่ 52 เราจะรวบรวมประเด็นสำคัญของกถาวัตถุ โดยไม่ลงรายละเอียดการโต้แย้งจำนวนมากเกินไป เพื่อให้เข้าใจว่า เหตุใด “ความเห็นถูก” จึงสำคัญต่อการปฏิบัติ และเราจะตรวจสอบความเห็นโดยไม่ตกอยู่ในความยึดมั่นได้อย่างไร

1. ความเห็นเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญ

ในอริยมรรคมีองค์ 8 องค์แรกคือ สัมมาทิฐิ — ความเห็นชอบ เหตุที่อยู่ต้นทาง เพราะเมื่อเห็นถูก

ความคิด

คำพูด

การกระทำ

การปฏิบัติ

มีโอกาสดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง แต่หากเริ่มจากความเห็นผิด แม้มีความตั้งใจดี ก็อาจเดินผิดทางได้

2. กถาวัตถุไม่ได้สอนให้ “เถียงเก่ง”

จุดมุ่งหมายของการถามตอบไม่ใช่ “ทำอย่างไรจึงจะชนะอีกฝ่าย?” แต่คือ “ข้อเสนอนี้ตั้งอยู่ได้จริงหรือไม่?” ดังนั้นผู้ศึกษาต้องแยก บุคคล ออกจาก ความคิดเห็น เราอาจไม่เห็นด้วยกับความเห็นของใคร โดยไม่จำเป็นต้องโกรธหรือดูหมิ่นบุคคลนั้น

3. ประเด็นเรื่อง “บุคคล”

ประเด็นสำคัญที่เราเริ่มจากตอนที่แล้วคือ มีบุคคลเป็นสถานะจริงแยกจากขั้นหรือไม่? แนวเถรวาท ไม่ยอมรับบุคคลในฐานะปรมาัตถธรรมที่เป็นอัตตาถาวรแยกจากขั้น แต่ยอมรับคำว่า “บุคคล” ในระดับบัญญัติเพื่อการสื่อสาร

4. บุคคลกับขั้น 5

เมื่อพูดว่า “ฉันกำลังมีความสุข” พระอภิธรรมสามารถวิเคราะห์ได้ว่า มี

- รูป
- เวทนา
- สัญญา
- สังขาร

- วิญญาณ

เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย แต่เมื่อค้นหา “ฉัน” ที่เป็นสิ่งถาวรแยกออกจากขั้นทั้งหมด ย่อมหาไม่ได้ตามแนววิเคราะห์นี้

5. อนัตตาไม่ได้หมายความว่า “ไม่มีอะไรเลย”

นี่เป็นความเข้าใจผิดที่ควรระวัง อนัตตา ไม่ได้หมายความว่า “ไม่มีการกระทำ ไม่มีผล ไม่มีดี ไม่มีชั่ว” พระพุทธศาสนายังคงยืนยัน เหตุและผล กรรมและวิบาก กุศลและอกุศล เพียงแต่ไม่จำเป็นต้องสมมติว่ามี อัตตาถาวร เป็นผู้ควบคุมกระบวนการทั้งหมด

6. ถ้าไม่มีตัวตน แล้วใครทำกรรม?

ในภาษาสมมติ เราพูดว่า “บุคคลทำกรรม” ได้ตามปกติ แต่เมื่อวิเคราะห์ตามสภาวะธรรม เจตนา เป็นองค์ธรรมสำคัญของกรรม เมื่อมีเหตุปัจจัย

กรรมเกิดขึ้น

ทิ้งศักยภาพเชิงเหตุปัจจัยไว้ในกระแสของนามรูป

เมื่อปัจจัยพร้อม

วิบากเกิดขึ้น

จึงเป็นความต่อเนื่องของเหตุและผล ไม่จำเป็นต้องมีอัตตาถาวรเดินทางไปพร้อมกับกรรม

7. เปรียบเหมือนไฟต่อไฟ

สมมติใช้เทียนเล่มหนึ่ง จุดเทียนอีกเล่ม เปลวไฟของเทียนเล่มที่สอง ไม่ใช่เปลวไฟเดิมทุกประการ แต่ก็ไม่ได้เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุจากไฟก่อนหน้า อุปมานี้ช่วยให้เข้าใจว่า ความต่อเนื่อง ไม่จำเป็นต้องหมายถึงความเป็นสิ่งเดิมถาวร

8. ประเด็นเรื่องพระอรหันต์

กถาวัตถุอุปมาความเห็นหลายประการเกี่ยวกับพระอรหันต์ หลักสำคัญในแนวเถรวาทคือ กิเลสที่ถูกอรหัตมรรคประหารแล้ว ไม่กลับเกิดอีก ดังนั้นต้องแยกให้ชัดเจนระหว่าง กิเลสถูกข่ม กับ กิเลสถูกประหาร

9. ช่มกิลีสกับประหาคิลีส

เมื่อมีสมาธิสูง กิลีสบางอย่างอาจไม่ปรากฏ เปรียบเหมือน หน้ที่ถูกรื้อถอนทับไว้ ยังมีรากอยู่ เมื่อเอาหินออก หน้ที่อาจงอกขึ้นใหม่ แต่การประหาคด้วยอริยมรรค เปรียบในเชิงอุปมาว่า ถอนราก เมื่อรากถูกถอนแล้ว ย่อมไม่งอกกลับในลักษณะที่ถูกประหาคนั้น

10. ฌานไม่เท่ากับอริยมรรค

ผู้ใดฌานมีจิตตั้งมั่นอย่างสูง แต่ไม่ได้หมายความว่า กิลีสทั้งหมดถูกถอนราก จึงต้องจำสิ่งที่เราเรียนมาก่อนว่า ฌาน — เค้นด้านสมาธิ ฌาน — เค้นด้านปัญญารู้เห็น และการประหาคกิลีสโดยเด็ดขาดสัมพันธ์กับ โลกุตตรมรรค

11. อดีตมีอยู่หรือไม่?

กถาวัตถุมิข้อถกเถียงเกี่ยวกับ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต คำถามสำคัญคือ “ธรรมในอดีตยังมีอยู่ในความหมายเดียวกับธรรมปัจจุบันหรือไม่?” แนววิเคราะห์เถรวาทเน้นการเกิดและดับของสภาวธรรมธรรมที่ดับแล้ว ไม่ใช่ธรรมปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้น

12. แล้วกรรมในอดีตให้ผลได้อย่างไร?

อาจถามว่า ถ้ากรรมในอดีตดับแล้ว ทำไมยังให้ผลได้? คำตอบต้องเข้าใจผ่านหลัก เหตุปัจจัย การที่เหตุการณ์หนึ่งดับไป ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยกับสิ่งที่เกิดภายหลัง

13. ตัวอย่างเมล็ดมะม่วง

เมล็ดเดิมเปลี่ยนแปลงไป แต่ต่อมา ต้นมะม่วงเกิดขึ้น ต้นมะม่วงไม่ได้แปลว่า “เมล็ดเดิมยังคงอยู่โดยไม่เปลี่ยนแปลง” แต่หมายความว่า กระบวนการก่อนหน้าเป็นปัจจัยให้กระบวนการต่อมาเกิด หลักกรรมก็ต้องเข้าใจในลักษณะเหตุปัจจัยเช่นนี้

14. อนาคตยังไม่ใช่ปัจจุบัน

สิ่งที่ยังไม่เกิด ไม่ควรถือว่า กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญอย่างมากกับ ธรรมที่กำลังปรากฏ เพราะนี่คือสิ่งที่สามารถรู้ได้ในขณะปัจจุบัน

15. ประเด็นเรื่องความรู้

อีกกลุ่มคำถามสำคัญเกี่ยวข้องกับ **ความรู้และปัญญา** เช่น ผู้รู้ธรรม รู้ทุกสิ่งตลอดเวลาหรือไม่? ความรู้เกิดขึ้นอย่างไร? ความรู้หนึ่งกับความรู้อีกอย่างเหมือนกันหรือไม่? คำถามเหล่านี้ช่วยป้องกันการตีความคุณสมบัติของผู้บรรลุธรรมเกินกว่าหลักที่กำลังพิจารณา

16. อย่าเปลี่ยน “รู้มาก” เป็น “หมดกิเลส”

คนหนึ่งอาจ จำพระไตรปิฎกได้มาก อธิบายธรรมเก่ง ใช้ศัพท์บาลีคล่อง แต่สิ่งเหล่านี้เพียงอย่างเดียวไม่ได้พิสูจน์ว่า กิเลสถูกละหมดแล้ว การศึกษากับการบรรลุธรรมจึงต้องแยกกันให้ชัด

17. ประเด็นเรื่องการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมไม่ใช่เพียง “เข้าใจแนวคิดเรื่องอนัตตา” เพราะเราสามารถอธิบายอนัตตาทางทฤษฎีได้ แต่ยังไม่จริงเมื่อมีคนตำหนิ ยังยึดมั่น ยังมีมานะ ยังมีตัณหา การรู้แจ้งจึงลึกกว่าความเข้าใจเชิงความคิด

18. ความรู้ 3 ระดับ

เราสามารถใช้หลักที่ศึกษามาแล้วช่วยทำความเข้าใจ

สุดมยปัญญา รู้จากการฟังและศึกษา

จินตามยปัญญา รู้จากการพิจารณา

ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรมภาวนา
การศึกษาที่สมบูรณ์จึงควรนำไปสู่การปฏิบัติ

19. วิธีตรวจสอบความเห็น 5 ชั้น

เราสามารถนำหลักของกถาวัตถุมาประยุกต์ง่าย ๆ ได้ดังนี้

1. ข้อเสนอนี้หมายถึงอะไร?

2. มีเหตุผลหรือหลักฐานใดรองรับ?

3. ถ้ายอมรับ จะเกิดข้อสรุปอะไรตามมา?

4. ข้อสรุปนั้นขัดกับหลักอื่นหรือไม่?

5. ความเห็นนี้ช่วยนำไปสู่การลดกิเลสหรือไม่? นี่เป็นวิธีคิดที่มีประโยชน์มาก

20. ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน

สมมติเราคิดว่า “คนนี่ไม่เคารพเรา” ก่อนโกรธ ลองถามว่า เรารู้แน่หรือเพียงตีความ? เขาพูดอะไรจริง ๆ? คำอธิบายอื่นได้หรือไม่? เรากำลังปกป้องความจริง หรือกำลังปกป้อง “ตัวเรา” เพียงการตั้งคำถามเช่นนี้ อาจทำให้โทสะลดลง

21. กลาวัตถุกับสื่อยุคปัจจุบัน

หลักนี้ใช้ได้กับข้อมูลจำนวนมากในปัจจุบัน เมื่ออ่านข้อความหรือดูวิดีโออย่าเพิ่งเชื่อเพราะ

- คนพูดมีชื่อเสียง
- มีคนแชร์มาก
- ตรงกับสิ่งที่เราชอบ
- ใช้คำพูดน่าเชื่อถือ

แต่ควรตรวจสอบว่า หลักฐานคืออะไร? เหตุผลสมบูรณ์หรือไม่? คำศัพท์ถูกใช้ในความหมายใด? นี่คือการฝึกปัญญา

22. ระวังอคติของตนเอง

สิ่งที่ยากที่สุดในการตรวจสอบความเห็น อาจไม่ใช่ความเห็นของผู้อื่น แต่คือ ความเห็นที่เราชอบอยู่แล้ว เพราะเมื่อความเห็นนั้นกลายเป็น “ความเห็นของฉัน” เรามักไม่ยอมให้ใครตรวจสอบ นี่คือจุดที่ทิฐิและมานะอาจเข้ามาเกี่ยวข้อง

23. การสนทนาธรรมที่ดี

ควรประกอบด้วย สติ เพื่อรู้ใจตนเอง เมตตา เพื่อไม่ทำร้ายผู้สนทนา เหตุผล เพื่อพิจารณาเนื้อหาปัญญา เพื่อแยกถูกผิด และ ความไม่ยึดมั่น เพื่อพร้อมแก้ไขความเข้าใจของตน

24. เป้าหมายสุดท้าย

แม้กถาวัตรจะเต็มไปด้วยข้อถกเถียง เป้าหมายของพระธรรมไม่ได้อยู่ที่ “ใครตอบเก่งที่สุด” แต่คือความเห็นผิดลดลง เมื่อความเห็นผิดลด สัมมาทิฐิเพิ่ม เมื่อสัมมาทิฐิเพิ่ม การปฏิบัติก็เดินถูกทางมากขึ้น

ข้อคิดสำคัญของตอนที่ 52

ผู้มีปัญญาไม่กลัวการตรวจสอบความเห็นของตนเอง และยังศึกษาธรรมมาก ยิ่งควรลด“ฉันถูก” “ฉันรู้” “ฉันเหนือกว่า” เพราะหากการศึกษาทำให้ มานะเพิ่มขึ้น เรากำลังใช้กรรมผิดวัตถุประสงค์ แต่ถ้าการศึกษาทำให้ ทิฐิผิผลลดลง เมตตาเพิ่มขึ้น และปัญญาเพิ่มขึ้น ความรู้กำลังเดินไปในทิศทางที่ถูกต้อง

สรุปตอนที่ 52

กถาวัตถุ สอนให้ตรวจสอบข้อคิดเห็นทางธรรมอย่างมีระบบ ประเด็นสำคัญที่เราได้เห็น ได้แก่

- บุคคลกับอนัตตา
- กรรมกับความต่อเนื่องของเหตุปัจจัย
- การข่มกิเลสกับการประหาณกิเลส
- คุณสมบัติของพระอรหันต์
- อดีต ปัจจุบัน และอนาคต
- ความรู้กับการบรรลุธรรม

หัวใจคือ อย่าเชื่อเพียงเพราะชอบ อย่าปฏิเสธเพียงเพราะไม่ชอบ แต่ให้ ฟัง → พิจารณา → ตรวจสอบ → ปฏิบัติ → เห็นผล

ตอนที่ 53 : พระอภิธรรมปิฎก

เริ่มคัมภีร์ที่ 6 - ยมก (Yamaka) “ธรรมเป็นคู่” และวิธีถามกลับเพื่อทำความเข้าใจให้แม่นยำ ตัวอย่างเช่น “ธรรมทั้งหมดที่เป็นกุศล เป็นกุศลมูลทั้งหมดหรือไม่? และกลับคำถามว่า “ธรรมที่เป็นกุศลมูลทั้งหมด เป็นกุศลหรือไม่?”

จะอธิบาย ยมกแบบง่ายที่สุด เพราะรูปแบบดั้งเดิมมีตรรกะและคำถามเป็นคู่จำนวนมาก หากถ่ายทอดทั้งหมดจะยาวมาก แต่เราจะเก็บหลักสำคัญให้ครบ ก่อนเข้าสู่ คัมภีร์สุดท้าย ปฏฐาน.

ตอนที่ 53 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 6 : ยมก (Yamaka) การถามธรรมเป็นคู่ เพื่อฝึกความเข้าใจให้แม่นยำ

ตอนที่ 52 เราได้จับสาระหลักของ คัมภีร์ที่ 5 กถาวัตถุ ซึ่งใช้การถาม-ตอบและการตรวจสอบ เหตุผลเพื่อช่วยแยกความเห็นที่ถูกต้องออกจากความเห็นที่คลาดเคลื่อน

ตอนที่ 53 เราเข้าสู่ คัมภีร์ที่ 6 - ยมก

คำว่า ยมก หมายถึง คู่ หรือ เป็นคู่

คัมภีร์นี้มีลักษณะโดดเด่นมาก คือใช้ คำถามเป็นคู่และกลับทิศทางของคำถาม เพื่อทดสอบว่าเราเข้าใจขอบเขตและความสัมพันธ์ของธรรมจริงหรือไม่

1. ทำไมต้องถามกลับเป็นคู่

สมมติเราพูดว่า “มะม่วงทุกลูกเป็นผลไม้” ถูกต้อง แต่ถ้ากลับคำถามว่า “ผลไม้ทุกชนิดเป็นมะม่วงหรือไม่?” คำตอบคือ ไม่ใช่ เพราะยังมี กล้วย ส้ม แอปเปิล และผลไม้อื่น ๆ นี่คือหลักพื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจวิธีของ ยมก

2. ความสัมพันธ์ไม่จำเป็นต้องกลับกันได้

นี่คือหัวใจสำคัญมาก ถ้า A เป็น B ไม่ได้หมายความว่า B ทุกอย่างต้องเป็น A ตัวอย่าง พระอรหันต์เป็นอริยบุคคล แต่ อริยบุคคลทุกองค์เป็นพระอรหันต์หรือไม่? ไม่ใช่ เพราะยังมี

- พระโสดาบัน
 - พระสกทาคามี
 - พระอนาคามี ด้วย
-

3. ยมกช่วยป้องกันความเข้าใจผิดอย่างไร

ในการศึกษาธรรม เราอาจจำประโยคหนึ่งได้ แต่ยังไม่เข้าใจ ขอบเขตของประโยคนั้น เมื่อกลับคำถามความเข้าใจจะถูกทดสอบทันที นี่เป็นเหตุผลที่คัมภีร์ยมกมีรูปแบบถามกลับไปกลับมาอย่างละเอียด

4. โครงสร้างของคัมภีร์ยมก

โดยทั่วไปแบ่งเป็น 10 ยมก ได้แก่

1. มุลยมก - ว่าด้วยมูล
2. ชันชยมก - ว่าด้วยชันช
3. อายตนยมก - ว่าด้วยอายตนะ
4. ธาตุยมก - ว่าด้วยธาตุ
5. สัจจยมก - ว่าด้วยสัจจะ
6. สังขารยมก - ว่าด้วยสังขาร
7. อนุสยยมก - ว่าด้วยอนุสัย
8. จิตตยมก - ว่าด้วยจิต
9. ัมมยมก - ว่าด้วยธรรม
10. อินทริยยมก - ว่าด้วยอินทริย์

จึงครอบคลุมธรรมสำคัญที่เราได้ศึกษามาแล้วเกือบทั้งหมด

5. มุลยมก

การถามเรื่องราวของธรรม เราเคยศึกษา อกุศลมูล 3 คือ โลภะ - โทสะ – โมหะ และฝ่ายกุศลมี ราค เช่น อโลภะ - อโทสะ – อโมหะ ยมกจะฝึกให้เราถามว่า ธรรมที่เป็นมูล เป็นกุศลทั้งหมดหรือไม่? แล้วกลับคำถามว่า ธรรมที่เป็นกุศลทั้งหมด เป็นมูลทั้งหมดหรือไม่? การกลับคำถามช่วยให้เราเห็นว่า “กุศลธรรม” กับ “กุศลมูล” ไม่ใช่คำที่มีขอบเขตเท่ากัน

6. ชันชยมก

การถามเรื่องชั้น 5 เรารู้ว่า เวทนา อยู่ใน เวทนาชั้น แต่สามารถตั้งคำถามกลับได้หลายรูปแบบ เพื่อทดสอบขอบเขตของคำว่า “เวทนา” และ “ชั้น” หลักสำคัญคือ อย่าเพียงจำชื่อหมวด แต่ต้องเข้าใจว่าธรรมใดอยู่ในหมวดนั้นและธรรมใดไม่อยู่

7. อายตนยมก

การถามเรื่องอายตนะ 12 เช่น ตาเป็น จักขายตนะ แต่คำว่าอายตนะไม่ได้หมายถึงตาอย่างเดียว ยังมี

- หู
- จมูก
- ลิ้น
- กาย
- ใจ
- รูป
- เสียง
- กลิ่น
- รส
- โผฏฐัพพะ
- ธรรมารมณ์

ส่วนหนึ่ง ไปเข้าใจว่าเป็น ทั้งหมด

8. ธาตุยมก

การถามเรื่องธาตุ 18 เราเรียนมาแล้วว่า
การเห็นเกี่ยวข้องกับ

- จักขุธาตุ
- รูปธาตุ

• จักขุวิญญาณธาตุ

ยมกจะตรวจสอบความสัมพันธ์ของธาตุเหล่านี้อย่างละเอียด เพื่อให้เข้าใจว่า ฐานรับรู้ อารมณ์ และวิญญาณ ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แม้จะทำงานสัมพันธ์กัน

9. สัจจยมก

การถามเรื่องอริยสัจจอริยสัจ 4 ได้แก่

1. ทุกข์
2. สมุทัย
3. นิโรธ
4. มรรค

เมื่อศึกษาแบบยมก เราต้องเข้าใจขอบเขตของแต่ละสัจจะ ไม่ใช่เพียงท่องว่า ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค แต่ต้องรู้ว่า ธรรมใดจัดอยู่ในสัจจะใด และความสัมพันธ์นั้นมีขอบเขตอย่างไร

10. สังขารยมก

การถามเรื่องสังขาร คำว่า สังขาร เป็นคำที่ต้องระวังมาก เพราะใช้ในหลายบริบท เช่น สังขารชั้น กับ สังขารในปฏิจจสมุปบาท หรือคำว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ได้มีขอบเขตเหมือนกัน ทุกกรณี ยมกช่วยฝึกให้เราไม่เห็นศัพท์เดียวกันแล้วสรุปว่า ความหมายต้องเหมือนกันทุกแห่ง

11. อนุสยยมก

กิเลสที่นอนเนื่อง อนุสย คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานตามเหตุปัจจัย ยังไม่ได้ถูกประหารณ ตัวอย่างเช่น

- กามราคานุสย
- ปฏิฆานุสย
- ทิฏฐานุสย
- วิจิกิจานุสย
- มานานุสย
- ภวราคานุสย
- อวิชขานุสย

จุดสำคัญคือ กิเลสไม่ปรากฏในขณะหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่ากิเลสนั้นถูกถอนรากแล้ว

2. ตัวอย่างง่ายที่สุด

คนหนึ่งกำลังนั่งสมาธิ จิตสงบ ไม่มีความโกรธปรากฏ เราจะสรุปได้ไหมว่า “บุคคลนี้ไม่มีโทสะอีกแล้ว” ไม่ได้ เพราะ โทสะไม่เกิดในขณะนั้น ไม่เท่ากับ โทสะถูกประหารโดยเด็ดขาด นี่คือความแม่นยำที่ยมกต้องการฝึก

13. จิตตยมก

การถามเรื่องจิต คัมภีร์นี้วิเคราะห์เรื่องจิตอย่างละเอียด เช่นความสัมพันธ์ระหว่างจิตที่เกิด กับ จิตที่ดับ รวมถึงบริบทของบุคคลและภูมิที่เกี่ยวข้อง สาละสำคัญคือ จิตเป็นสภาวะธรรมที่เกิดตามเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนถาวรที่อยู่เหมือนเดิมตลอดเวลา

14. จิตไม่ใช่ดวงเดียวตลอดชีวิต

เรามักพูดว่า “จิตของฉัน” จนรู้สึกเหมือนมีจิตดวงหนึ่งอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่พระอภิธรรมวิเคราะห์ว่า จิตเกิดและดับเป็นกระแส จิตขณะหนึ่ง

เกิด

ทำหน้าที่

ดับ

แล้วเป็นปัจจัยแก่จิตขณะต่อไปตามเงื่อนไข

15. เปรียบเหมือนภาพยนตร์

ภาพยนตร์ดูเหมือนภาพเคลื่อนไหวต่อเนื่อง แต่ประกอบด้วยภาพจำนวนมากต่อเนื่องกัน ในทำนองอุปมา กระแสจิตดูเหมือน “จิตของเราที่ต่อเนื่อง” แต่เมื่อวิเคราะห์ตามพระอภิธรรมเป็นจิตแต่ละขณะที่เกิดดับอย่างต่อเนื่องตามเหตุปัจจัย

16. ธรรมยมก

การถามเรื่องธรรม คำว่า ธรรม มีความหมายกว้างมาก จึงต้องพิจารณาบริบทเสมอ ธรรมบางอย่าง เป็นกุศล บางอย่าง เป็นอกุศล บางอย่าง เป็นอพยากตะ คือไม่จัดเป็นกุศลหรืออกุศลใน ความหมายนั้น ดังนั้น เห็นคำว่า “ธรรม” เหมือนกัน ไม่ได้หมายความว่าทุกบริบทกำลังกล่าวถึงสิ่งเดียวกัน

17. อินทริยมก

การถามเรื่องอินทริย์ เราเคยศึกษาอินทริย์ เช่น

- สัทธินทรีย์
- วิริยินทรีย์
- สตินทรีย์
- สมาธินทรีย์
- ปัญญินทรีย์

แต่ระบบอินทรีย์ในพระอภิธรรมมีรายละเอียดมากกว่านี้ มักช่วยตรวจสอบว่า ธรรมใดเป็นอินทรีย์ อินทรีย์นั้นเกิดที่ใด สัมพันธ์กับธรรมใดและมีขอบเขตอย่างไร

18. ประโยชน์ของการถามสองทาง

ลองดูตัวอย่างธรรมคา “พระโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลหรือไม่?” ตอบ ใช่ กลับคำถาม “พระอริยบุคคลทุกองค์เป็นพระโสดาบันหรือไม่?” ตอบ ไม่ใช่ เพียงกลับคำถาม เราก็เห็นทันทีว่า พระโสดาบัน เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ พระอริยบุคคล นี่คือหัวใจของวิธีคิดแบบยมก

19. ใช้กับชีวิตประจำวันได้อย่างไร

สมมติเราคิดว่า “คนที่ไม่เห็นด้วยกับเราไม่เข้าใจเรื่องนี้” ลองกลับคำถามว่า “คนที่เข้าใจเรื่องนี้ ทุกคนต้องเห็นด้วยกับเราทุกประเด็นหรือไม่?” คำถามกลับอาจทำให้เราเห็นว่า ความคิดแรก กว้างเกินไป นี่คือประโยชน์ของการคิดสองทิศทาง

20. ใช้ตรวจสอบความคิดของตนเอง

เมื่อคิดว่า “ถ้าเขาเป็นคนดี เขาต้องทำอย่างนี้” ลองถามกลับว่า “คนดีทุกคนจำเป็นต้องทำเหมือนกันทุกสถานการณ์หรือไม่?” อาจพบว่า มีเหตุปัจจัยอื่นอีกมาก จึงช่วยลด

- การด่วนตัดสิน
- ความเห็นสุดโต่ง
- การเหมารวม

21. ยมกกับปัญญา

ปัญญาไม่ได้หมายถึงเพียง รู้คำตอบ แต่หมายถึง รู้ขอบเขตของคำตอบ รู้ว่า เมื่อใดถูก เมื่อใดไม่ถูก ใช้กับอะไรได้ ใช้กับอะไรไม่ได้ นี่เป็นความละเอียดที่สำคัญมากในการศึกษาพระธรรม

22. ยมกกับสัมมาทิฐิ

ตอนที่ 51–52 เราศึกษาเรื่อง การตรวจสอบความเห็น ในกถาวัตถุ ยมกก้าวต่อไปอีกขั้น คือ ตรวจสอบความแม่นยำของความสัมพันธ์ระหว่างธรรม จึงสามารถมองได้ว่า กถาวัตถุ ตรวจสอบข้อคิดเห็น

ยมก

ตรวจสอบ

ขอบเขตและความสัมพันธ์ของธรรม
ทั้งสองช่วยพัฒนาสัมมาทิฐิ

23. อย่าจำศัพท์โดยไม่รู้ขอบเขต

นี่เป็นบทเรียนสำคัญของยมก คำว่า

- จิต
- ธรรม
- สังขาร
- ขันธ์
- มूल
- อินทรีย์

อาจมีขอบเขตเฉพาะตามบริบท ดังนั้นเมื่ออ่านพระไตรปิฎก อย่าถามเพียงว่า “คำนี้แปลว่าอะไร?” แต่ควรถามเพิ่มว่า “ในข้อความนี้ คำนี้หมายถึงอะไร?”

24. จากยมกสู่การปฏิบัติ

เมื่อโกรธ อย่าเพียงรู้ว่า “โกรธ” แต่พิจารณาให้ละเอียดว่า โทสะกำลังเกิดหรือไม่? เหตุใดจึงเกิด? เมื่อเหตุเปลี่ยน โทสะเปลี่ยนหรือไม่? โทสะเป็นจิตทั้งหมดหรือเป็นธรรมที่ประกอบกับจิต? มันอยู่ตลอดเวลาหรือไม่? เมื่อพิจารณาละเอียด ความคิดว่า “ฉันคือความโกรธ” จะเริ่มคลายลง

25. หัวใจของยมก

สามารถจำได้เพียงประโยคเดียวว่า “ถามไป แล้วถามกลับ” ถ้า $A \rightarrow B$ จริง อย่าเพิ่งสรุปว่า $B \rightarrow A$ จริงด้วย ต้องตรวจสอบอีกครั้ง หลักง่าย ๆ นี้เป็นพื้นฐานของการคิดอย่างแม่นยำมาก

ข้อคิดสำคัญ

ความเข้าใจที่คลุมเครืออาจดูเหมือนถูก จนกว่าเราจะลองถามกลับ ยมกจึงฝึกให้เรา ไม่รีบสรุป ไม่เหมารวม ไม่ใช่ศัพท์เกินขอบเขต และไม่ยึดความเข้าใจครั้งเดียวว่าเป็นความจริงทั้งหมด

สรุปตอนที่ 53

ยมก เป็นคัมภีร์ที่ 6 แห่งพระอภิธรรมปิฎก ใช้วิธีตั้งคำถามเป็นคู่เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ของธรรมอย่างละเอียด มี 10 ยมกหลัก

1. มุถยมก
2. จันชยมก
3. आयตนยมก
4. ธาตุยมก
5. สัจจยมก
6. สังขารยมก
7. อนุสยยมก
8. จิตตยมก
9. ฐัมมยมก
10. อินทริยยมก

หัวใจคือ

ถามทางหนึ่ง

กลับคำถาม

ตรวจสอบขอบเขต

แยกสิ่งที่คล้ายกัน

เกิดความเข้าใจที่แม่นยำ

ดังนั้นยมกไม่ได้มีไว้เพียงให้จำคำถามจำนวนมาก แต่เป็นการฝึกปัญญาให้ คิดละเอียด แยกแยะ ถูก และไม่สรุปเกินสิ่งที่รู้

ตอนที่ 54 : พระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ที่ 6 : ยมก (Yamaka) การเกิด-ดับของจิต อนุสัย และอินทริย์ ฝึกปัญญาให้เห็นธรรมอย่างแม่นยำ

ตอนที่ 53 เราได้รู้จักหลักสำคัญของ ยมก คือการตั้งคำถามเป็นคู่ ถามไป → ถามกลับ → ตรวจสอบขอบเขต → แยกความหมายให้ชัด

ตอนที่ 54 นี้เราจะเก็บสาระสำคัญส่วนที่เหลือ โดยเน้น 3 เรื่องที่ช่วยให้เข้าใจการปฏิบัติได้มาก คือ จิต → อนุสัย → อินทริย์ แล้วสรุปคัมภีร์ที่ 6 เพื่อเตรียมเข้าสู่ คัมภีร์สุดท้าย ปฏฐาน

1. จิตเกิดขึ้นอย่างไร

ในชีวิตประจำวัน เรามักรู้สึกว่า “ฉันมีจิตดวงหนึ่งอยู่ตลอดเวลา” แต่พระอภิธรรมวิเคราะห์ละเอียดกว่านั้น จิตเป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้น → รู้อารมณ์ → ดับไป และจิตขณะหนึ่งเป็นปัจจัยแก่กระแสจิตที่ดำเนินต่อไปตามเหตุปัจจัย จึงไม่ใช่จิตถาวรดวงเดียวที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

2. จิตกับอารมณ์

จิตต้องมีอารมณ์ เช่น

ตาเห็นรูป

จักขุวิญญาณ

หูได้ยินเสียง

โสตวิญญาณ

ใจคิดเรื่องหนึ่ง

เกิดจิตที่รู้อารมณ์ทางใจ

ดังนั้นเมื่ออารมณ์และปัจจัยเปลี่ยน จิตที่เกิดขึ้นก็เปลี่ยนไป

3. ตัวอย่างง่าย ๆ

ขณะหนึ่ง เห็นดอกไม้ ต่อมา ได้ยินเสียง ต่อมา คิดถึงอดีต ต่อมา รู้สึกดีใจ ต่อมา เกิดความกังวล เราพูดรวมว่า “จิตของฉัน” แต่เมื่อวิเคราะห์ มีจิตหลายขณะเกิดดับต่อเนื่องกัน

4. ยมกถามเรื่องจิตอย่างไร

ลักษณะการถามแบบยมกจะตรวจสอบทั้งสองทิศทาง เช่น จิตของบุคคลที่กำลังเกิด กำลังดับด้วยหรือไม่? แล้วกลับคำถาม จิตของบุคคลที่กำลังดับ กำลังเกิดด้วยหรือไม่? คำถามลักษณะนี้ต้องพิจารณาอย่างละเอียดถึง

- ขณะ
- บุคคล
- ภูมิ
- สถานะที่กำลังกล่าวถึง

จึงช่วยป้องกันการใช้คำว่า เกิด และ ดับ อย่างคลุมเครือ

5. ทำไมเรื่องเกิด-ดับจึงสำคัญ

เพราะถ้าเราเห็นเพียง “จิตของฉัน” เรามีแนวโน้มจะยึดว่าเป็นสิ่งเดียวถาวร แต่เมื่อเห็นว่า

จิตเกิดตามเหตุปัจจัยและดับไป จะเริ่มเข้าใจ อนิจจัง และเมื่อไม่สามารถสั่งให้จิตเป็นไปตามใจทุกขณะได้ ก็ช่วยให้เข้าใจ อนัตตา

6. ความโกรธไม่ใช่จิตทั้งหมด

สมมติว่าโกรธ เรามักพูดว่า “ฉันโกรธ” จนรู้สึกว่า เรา = ความโกรธ แต่พระอภิธรรมช่วยแยกว่ามีจิต มีเจตสิก มีโทสะ มีเวทนา มีสัญญา และธรรมอื่นเกิดร่วมกันตามเหตุปัจจัย จากนั้นทั้งหมดก็เปลี่ยนแปลงและดับไป

7. ประโยชน์ในการปฏิบัติ

เมื่อโกรธ แทนที่จะคิดว่า “ฉันเป็นคนขี้โกรธ” ให้มีสติรู้ว่า “ขณะนี้โทสะกำลังเกิด” แล้วดูต่อว่า มันอยู่ตลอดหรือไม่? เมื่อเหตุเปลี่ยน มันเปลี่ยนหรือไม่? เมื่อสติกลับมา ความโกรธลดลงหรือไม่? นี่คือการเปลี่ยนจาก การยึด ไปสู่ การรู้

8. อนุสัย คืออะไร

อนุสัย (Anusaya) คือกิเลสที่นอนเนื่อง ซึ่งยังไม่ได้ถูกประหาร โดยทั่วไปกล่าวถึง อนุสัย 7 คือ

1. กามราคานุสัย
2. ปฏิฆานุสัย
3. ทิฏฐานุสัย
4. วิจิกิจฉานุสัย
5. มานานุสัย
6. ภวราคานุสัย
7. อวิชขานุสัย

9. “ไม่โกรธตอนนี้” ไม่เท่ากับ “ไม่มีโทสะ”

นี่เป็นตัวอย่างสำคัญมาก สมมติเรานั่งสมาธิ จิตสงบ ไม่มีโทสะ เราจะสรุปว่า “โทสะหมดแล้ว” ไม่ได้ เพราะโทสะอาจเพียง ไม่เกิดในขณะนั้น แต่เหตุที่จะทำให้โทสะเกิดยังไม่ได้ถูกถอนทั้งหมด

10. เปรียบเหมือนไฟที่ยังมีเชื้อ

ไฟไม่กำลังลุก ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นเชื้อเหลืออยู่ เมื่อเงื่อนไขเหมาะสม ไฟอาจเกิดขึ้นใหม่ ในทำนองเดียวกัน กิเลสที่ไม่ปรากฏในขณะหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่า กิเลสนั้นถูกอริยมรรคประหารแล้ว

11. การข่มกับการถอนราก

จึงต้องแยกให้ชัด สมาธิ สามารถทำให้กิเลสบางอย่างสงบหรือถูกข่มไว้ชั่วคราว แต่ อริยมรรค

ประหาณกิเลสตามระดับอย่างเด็ดขาด นี่คือการแตกต่างระหว่าง “กิเลสไม่เกิดขณะนี้” กับ “กิเลสประเภทนั้นถูกละในระดับที่ไม่กลับมาอีก”

12. ยมกช่วยอย่างไร

ยมกฝึกไม่ให้เราได้รับสรุปว่า “ไม่ปรากฏ = ไม่มี” เพราะสองประโยคนี้นี้ ไม่เหมือนกัน เช่น “ขณะนี้ไม่มีความโกรธเกิดขึ้น” ไม่ได้เท่ากับ “บุคคลนี้ละโทสะได้โดยเด็ดขาดแล้ว” นี่คือการละเอียดของพระอภิธรรม

13. อินทรีย์ คืออะไร

คำว่า อินทรีย์ (Indriya) หมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่หรือมีอำนาจในหน้าที่ของตน ในพระอภิธรรมมีการจำแนก อินทรีย์ 22 ครอบคลุมตั้งแต่อินทรีย์ทางกาย ความรู้สึก จนถึงอินทรีย์ทางการปฏิบัติและปัญญา

14. อินทรีย์ที่สำคัญต่อการปฏิบัติ

สำหรับการปฏิบัติ เรามักกล่าวถึง อินทรีย์ 5 ได้แก่

1. สัทธินทรีย์ — ศรัทธา
2. วิริยินทรีย์ — ความเพียร
3. สตินทรีย์ — สติ
4. สมาธินทรีย์ — สมาธิ
5. ปัญญินทรีย์ — ปัญญา

ทั้งห้านี้มีความสำคัญต่อการพัฒนาจิตอย่างมาก

15. ศรัทธากับปัญญา

ศรัทธามาก แต่ปัญญาน้อย อาจทำให้เชื่อง่าย ปัญญาเชิงวิเคราะห์ห้มาก แต่ศรัทธาน้อย อาจทำให้สงสัยและวิเคราะห์จนไม่ลงมือปฏิบัติ จึงควรพัฒนาให้สมดุล ศรัทธา ↔ ปัญญา

16. วิริยะกับสมาธิ

ถ้ามีความเพียรมากเกินไป จิตอาจตึงหรือกระสับกระส่าย ถ้าสมาธิมากโดยขาดความกระตือรือร้น จิตอาจเฉื่อย จึงควรปรับ วิริยะ ↔ สมาธิ ให้เหมาะสม

17. แล้วสติอยู่ตรงไหน

สติ มีความสำคัญในการปกครองธรรมอื่น สติช่วยรู้ว่า ขณะนี้ จิตตั้งหรือหยาบ? ศรัทธากับ ปัญญาสมควรหรือไม่? วิริยะกับสมาธิสมควรหรือไม่? จึงกล่าวในทางปฏิบัติได้ว่า สติเป็นธรรมสำคัญในการกำกับการฝึก

18. จากอินทรี 5 ถูพละ 5

เมื่ออินทรี 5 มีกำลังมั่นคง ธรรมชุดเดียวกันสามารถเรียกว่า พละ 5 คือ

- ศรัทธาพละ
- วิริยะพละ
- สติพละ
- สมาธิพละ
- ปัญญาพละ

จุดเน้นเปลี่ยนจาก ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ ไปสู่ กำลังที่ไม่หวั่นไหวง่ายต่อธรรมฝ่ายตรงข้าม

19. ยมกกับการฝึกปัญญา

ตอนนี้เราจะเห็นว่า ยมกไม่ได้เป็นเพียงเกมคำถาม แต่กำลังฝึกให้เราแยก เกิด $\neq$ ดับ ไม่เกิด ขณะนี้ $\neq$ ถูกแล้ว ส่วนหนึ่ง $\neq$ ทั้งหมด ความสัมพันธ์ทางหนึ่ง $\neq$ ความสัมพันธ์ย้อนกลับเสมอไป นี่คือการฝึกความแม่นยำทางปัญญา

20. ตัวอย่างจากชีวิตจริง

สมมติคนหนึ่งพูดว่า “วันนี้ฉันไม่โกรธเลย แสดงว่าฉันหมดโทสะแล้ว” ใช้หลักยมกถามกลับว่า คนที่หมดโทสะแล้ว ย่อมไม่มีโทสะเกิด — ถูก แต่ คนที่วันนี้ไม่มีโทสะเกิด ทุกคนหมดโทสะแล้ว หรือไม่? ไม่ถูก เพียงคำถามกลับ ก็เห็นความแตกต่างทันที

21. อีกตัวอย่าง

“คนมีสมาธิ จิตสงบ” แล้วถามกลับ “คนที่จิตสงบทุกคนมีสมาธิหรือไม่?” ไม่จำเป็นเสมอไป เพราะต้องพิจารณา

- เหตุ
- อารมณ์
- เจตนา
- คุณภาพของจิต
- บริบทของธรรม

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเน้นทั้ง ความสงบและปัญญาที่ถูกต้อง

22. จากยมกฐ์ไตรลักษณ์

เมื่อเข้าใจจิตอย่างละเอียด จะเห็นว่า จิตเกิดแล้วดับ อนิจจัง ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามใจตลอดเวลา อนัตตา เมื่อเข้าไปยึดสิ่งที่เปลี่ยนแปลง ย่อมเกิดความบีบคั้น ทุกข์ ดังนั้นตรรกะที่ละเอียดของยมก ทำยที่สุดต้องนำกลับมาสู่ การเห็นความจริง

23. สิ่งสำคัญที่สุดของยมก

ไม่จำเป็นต้องจำคำถามทุกคู่ เพราะคัมภีร์ดั้งเดิมมีรายละเอียดมาก สำหรับการศึกษานับย่อของเรา ให้จำหัวใจว่า อย่ารู้เพียงคำตอบ แต่ต้องรู้ขอบเขตของคำตอบ นี่คือแก่นของยมกที่นำไปใช้ได้จริง

24. สรุปภาพรวมคัมภีร์ยมก

คัมภีร์ยมกประกอบด้วย 10 หมวดใหญ่

มูล → จันท์ → อายตนะ → ธาตุ → สัจจะ → สังขาร → อนุสัย → จิต → ธรรม → อินทรีย์
ทั้งหมดใช้วิธี

ตั้งคำถาม

กลับคำถาม

จำแนกขอบเขต

ป้องกันความสับสน

ทำความเข้าใจธรรมให้แม่นยำ

ข้อคิดสำคัญ

การรู้ธรรมไม่ใช่เพียงรู้ว่า “อะไรถูก” แต่ต้องรู้ด้วยว่า “ถูกในความหมายใด ถูกในขอบเขตใด และเมื่อใดจึงไม่ควรนำไปใช้” นี่คือเหตุผลที่พระอภิธรรมต้องละเอียด เพราะความคลาดเคลื่อนเพียงเล็กน้อยในความเข้าใจ อาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ต่างออกไปมาก

สรุปตอนที่ 54

ในตอนนี้เราได้เห็นหัวใจของ จิต เกิดตามเหตุปัจจัย → รู้อารมณ์ → ดับ
 อนุสัย

กิเลสไม่ปรากฏ $\neq$ กิเลสถูกถอนราก
 อินทรีย์

ศรัทธา → วิริยะ → สติ → สมาธิ → ปัญญา
 และหัวใจของขมกทั้งหมดคือ 탐 → 탐กลับ → แยกขอบเขต → เข้าใจให้แม่นยำ